

УДК 378.147:37.035.6

В. Ю. Стрельников,

доктор педагогічних наук, професор

(ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі")

azkur-shif@mail.ru

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація

У статті розкрито теоретико-методологічні основи формування духовної культури майбутнього вчителя. З'ясовано, що формування духовної культури майбутніх учителів ґрунтується на таких методологічних підходах: системному, культурологічному, компетентісному, антропологічному, суб'єктно-діяльнісному, особистісному, соціально-педагогічному, аксіологічному. Представлено характеристики цих підходів. Основою забезпечення високого рівня духовної культури майбутнього вчителя є методолого-теоретичне обґрунтування її сутності та розробка моделі науково-методичної системи забезпечення процесу її формування в умовах вищого педагогічного навчального закладу.

Ключові слова: духовна культура, формування духовної культури майбутнього вчителя, системний, компетентісний, суб'єктно-діяльнісний, особистісний, соціально-педагогічний, культурологічний, антропологічний, аксіологічний методологічні підходи.

Summary

The article deals with theoretical and methodological guidelines for the development of spiritual culture of the future teacher. There have been found that the forming of spiritual culture of the future teachers is based on the following methodological approaches: systematic, cultural, competence, anthropological, subject-active, personal, social and pedagogical methodology. The description of these approaches is presented. The basis for ensuring a high level of spiritual culture of a future teacher is methodological and theoretical justification of the nature and development of scientific and methodological model system for the process of its forming in the field of higher educational institution.

Key words: spiritual culture, the forming of spiritual culture of future teachers, systematic, competence, subject and activity, personal, social, educational, cultural, anthropological, axiological and methodological approaches.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямком освітньої політики України є гуманістична парадигма, яка знайшла своє відображення у відродженні духовності, суспільної свідомості, етнічно-національної самосвідомості, в основу яких покладено європейський цивілізаційний вимір розбудови громадянського суспільства, а саме: піднесення рівня гідності українців, сприяння формуванню в них усвідомлення значущості і цінності нашої держави як невід'ємної складової європейської та світової цивілізації.

У Загальній декларації прав людини (ст. 26) наголошується: "Освіта має бути спрямована на повний розвиток людської особистості і до збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими і релігійними групами і має сприяти діяльності Об'єднаних Націй з підтримки миру". Реалізація цієї мети передбачає формування духовної культури молоді людини на засадах загальнолюдських цінностей і набуває особливої актуальності в умовах розбудови українського демократичного суспільства, що потребує масової участі громадян

у всіх сферах життя держави. Без розуміння духовної культури молодими людьми, їх бажання й уміння реалізуватися у професійній діяльності, глибокого усвідомлення духовних цінностей, розвиненого почуття відповідальності за долю країни намічені соціальні перетворення можуть так і залишитися на стадії теоретичного обговорення й проголошення декларації.

У Педагогічній Конституції Європи зазначається, що саме на вчителя покладається місія посилено утверджувати в освітньому просторі Європи авторитет духовності, ідеали європейської спільноти. "Майбутнє кожного народу, країни і співдружність народів значною мірою залежать від якісної підготовки майбутніх педагогів".

Особливої гостроти проблема формування духовної культури набуває в контексті підготовки майбутніх учителів, для яких високий рівень духовності є не просто елементом загальної культури, а й показником професійної придатності та передумовою успішної реалізації виховної функції майбутньої професійної діяльності. Саме перед майбутнім вчителем стоїть завдання – упровадження в життя ідеї гуманітаризації освіти і виховання учнів на основі демократичних цінностей, які характеризують людину як громадянина країни та суспільства. Адже від учителів залежить, яка система ціннісних і соціальних орієнтацій та настановлень будуть покладені в основу духовної структури свідомості особистості, а саме, взаємодію чотирьох аспектів: духовного самовизначення, професійну активність, духовну, національну свідомість, які сприяють формуванню духовної культури майбутнього вчителя у вищому навчальному педагогічному закладі.

Практичний педагогічний досвід засвідчує, що особлива роль у цьому відводиться предметам соціально-гуманітарного циклу в умовах вищого навчального педагогічного закладу: філософії, історії, правознавству, культурології, українській та іноземній мові і літературі. З огляду на це, особливого значення набуває професійна підготовка майбутніх учителів до організації їх самобутнього світу, накопичення духовно-емоційного досвіду, що передбачає сформованість у них певного рівня духовної культури. Адже сформована духовна культура, пронизуючи науково-педагогічну діяльність вчителя в подальшому професійному становленні, впливає на формування наукового світогляду школярів, виховання духовності як риси характеру в навчально-виховному процесі через зміст предметів гуманітарного циклу.

Необхідно готувати майбутніх учителів до життя і професійної діяльності з урахуванням проблем, пов'язаних з удосконаленням людського буття в умовах глобалізаційних змін. Особлива увага при цьому має приділятися гуманізації та гуманітаризації освіти, оновленню і розвитку прогресивних тенденцій освіти і культури, пріоритетності розвитку особистості, розкриттю національних цінностей, що передбачає формування гуманітарної культури особистості, насичення навчальних дисциплін ціннісним змістом, духовною проблематикою. Реалізація цього завдання передбачає наповнення етичним змістом всіх предметів гуманітарного циклу. У зв'язку з цим питання формування духовної культури майбутніх учителів нині виступають на перший план і викликають значний інтерес у педагогів-практиків і науковців.

Отже, практика вищої педагогічної школи вимагає розв'язання проблеми формування духовної культури майбутніх учителів як одного з провідних факторів забезпечення їх фахової підготовки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень засвідчує, що в теорії і практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, який може стати основою вдосконалення науково-методичної системи забезпечення формування духовної культури майбутнього вчителя. А саме: теоретичні аспекти культури (В. Андрущенко, Т. Андрущенко, Є. Бистрицький, В. Бех, І. Бех, М. Бровко, Л. Виготський, Л. Губерський, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кушерць, Л. Левчук, М. Мамардашвілі, М. Михальченко, І. Надольний, В. Огнев'юк, В. Панченко,

І. Предборська, О. Савченко, А. Толстоухов та інші); методолого-теоретичні засади духовності, духовного розвитку особистості (Г. Батішев, М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Боришевський, Б. Братусь, В. Громов, В. Зінченко, М. Каган, С. Клепко, С. Кримський, О. Уледов, В. Федотова, Б. Чижевський та інші), формування понять про духовно-наукову філософію людини та надчуттєвим досвідом пошуків гармонії між собою і Всесвітом (О. Блаватська, Г. Гурджієв, М. Ганді, М. Реріх, Р. Штайнер та інші); проблеми формування духовної культури особистості у філософсько-педагогічній спадщині українських учених (В. Андрущенко, В. Горський, М. Євтух, О. Вишневецький, П. Ігнатенко, В. Струманський, Б. Кобзар, М. Стельмахович та ін.); питання ролі духовної культури в житті суспільства і особистості, у забезпеченні гуманістичної спрямованості професійної діяльності педагога (М. Драгоманов, А. Макаренко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, І. Франко, Т. Шевченко, Л. Українка, К. Ушинський та інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз теоретичних напрацювань учених і власного досвіду викладацької діяльності дозволили виявити низку *суперечностей* стосовно досліджуваної проблеми:

1) на концептуальному рівні сучасної освіти:

- між достатньо високим рівнем розробленості загальної теорії професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя і недостатнім методолого-теоретичним обґрунтуванням духовної культури як її невід'ємної складової;

2) на рівні визначення мети підготовки майбутніх учителів:

- між об'єктивною потребою суспільства в якісній підготовці вчителів та реальним станом сформованості духовної культури випускників вищих педагогічних навчальних закладів;

- між суспільними потребами в системі професійної підготовки, що забезпечуватиме формування духовної культури майбутніх учителів і недостатньою розробленістю змісту і методики відповідної навчально-виховної роботи вищого навчального педагогічного закладу;

3) на рівні визначення змісту і технологій підготовки майбутніх учителів:

- між цілісною уявою про концепцію формування духовної культури майбутніх учителів та недостатньою відтвореністю її в змісті вищої педагогічної освіти;

- між необхідністю цілеспрямованої оптимізації навчально-виховного процесу вищого педагогічного закладу та недостатнім упровадженням освітніх технологій ефективного формування духовної культури майбутнього вчителя.

У зв'язку з теоретичною та практичною значущістю виділених суперечностей і необхідністю їх вирішення сформульована проблема дослідження, яка полягає в пошуку теоретико-методичних основ цілісного процесу формування духовної культури майбутнього вчителя.

Мета статті полягає в розкритті теоретико-методичних основ цілісного процесу формування духовної культури майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провідною ідеєю концепції дослідження є розуміння сутності духовної культури майбутніх учителів як прояв духовно-професійного розвитку і є консолідуючим фактором розбудови української державності. Формування духовної культури майбутніх учителів характеризується як цілеспрямований і керований процес, який розпочинається у вищому педагогічному навчальному закладі й неперервно продовжується в подальшій професійній діяльності вчителя.

Основою забезпечення високого рівня духовної культури майбутнього вчителя є методолого-теоретичне обґрунтування її сутності та розробка моделі науково-методичної

системи забезпечення процесу її формування в умовах вищого педагогічного навчального закладу.

Провідна ідея дослідження ґрунтується на положенні про те, що формування духовної культури майбутніх учителів педагогічного ВНЗ доцільно розглядати як систему методологічного, теоретичного та технологічного забезпечення усвідомлення професійно-педагогічних компетентностей майбутніх учителів засобами дисциплін гуманітарного циклу на основі комплексної реалізації системного, особистісного, суб'єктно-діяльнісного, антропологічного, культурологічного, компетентнісного, аксіологічного, соціально-педагогічного підходів.

Концепція дослідження включає три взаємопов'язаних концепти, які сприяють реалізації головної ідеї дослідження.

Методологічний концепт відображає взаємозв'язок і взаємодію різних підходів до вивчення проблеми формування духовної культури майбутніх учителів сучасної системи освіти, а саме: **системний підхід** дає можливість розглядати процес формування духовної культури як систему взаємопов'язаних складників цілей, завдань, змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх учителів та системоутворюючих зв'язків розвитку духовності як особистісної якості; **суб'єктно-діяльнісний підхід** орієнтує на визначення особистості майбутнього вчителя суб'єктом, а формування духовної культури – передумовою становлення та розвитку суб'єктності особистості; для **особистісного підходу** з питань формування творчої, активної, свідомої особистості необхідною є її активна навчальна і професійна діяльність. Це досягається за умови надання суб'єктам дидактичної системи повноваженнями і відповідальністю за результати своєї праці і навчання. У цьому відношенні дуже важливим є надання активній ролі особистості в професійній підготовці. Це сприяє самоусвідомленню, визначенню власних місця і цілей життя, розвитку творчості; надає можливість розглядати студента з позиції активного суб'єкта навчання і виховання. Інтеграція сучасних методологічних підходів до проектування дидактичної системи дають змогу розглядати студента як вищу цінність і самоціль його підготовки, а також проектувати дидактичну систему узгоджено з його діяльністю. **Аксіологічний підхід** визначає орієнтацію студентів на обґрунтований вибір загальнолюдських, світоглядних, духовних, професійно-педагогічних цінностей та їх зорієнтованість на особистісний рівень; **компетентнісний підхід** забезпечує усвідомлення духовної культури як сукупності духовних компетентностей, що зумовлюють готовність майбутнього педагога до професійно-педагогічної діяльності; **культурологічний підхід** сприяє формуванню змісту вищої педагогічної освіти на засадах духовної культури у спектрі упорядкованої сукупності загальнолюдських ідей, ціннісних орієнтацій і якостей особистості майбутнього вчителя, універсальних способів пізнання та гуманістичних технологій професійно-педагогічної діяльності; **соціально-педагогічний підхід** до проблеми формування духовної культури виражає соціальні характеристики педагогічного процесу щодо розвитку духовних знань, умінь, особистісних якостей та цінностей майбутніх учителів, а також дає можливість окреслювати коло проблем, які виникають у межах процесу формування духовної культури в соціально-педагогічному середовищі особистості.

В широкому розумінні суть освіти полягає в розкритті людської сутності, чого має досягти кожен навчальний предмет. Для цього потрібні **антропологічний підхід** як до самого процесу навчання, викладання, так і до змісту матеріалу. Поки що для нас історія – тільки дати, імена і поняття, які треба засвоїти, що не дає нічого для розвитку студента. Але якщо розуміти історію як антропологію, в історичних подіях бачити прояви різних сторін людини у її взаємодії зі стихіями природи, як творця культури, коли на лекції чи семінарському занятті історія стає «живою», тоді вона розвиває історичну уяву, розуміння

проблем сучасності, людських взаємин і соціальних відносин. Такий підхід до освіти можна назвати антропологічним (чи особистісно-орієнтованим), так як в центрі її знаходиться людина. Те, що ця школа – не утопія, що вона можлива і життєздатна, доводять результати роботи сотень вальдорфських шкіл, у яких цей підхід є центральним.

Теоретичний концепт визначає систему філософських, психолого-педагогічних, історико-педагогічних, професійно-педагогічних, духовних ідей, концепцій, вихідних категорій, основних понять, дефініцій, оцінок, без яких неможливе розуміння сутності явища, що досліджується. Формування духовної культури майбутніх учителів як процес має свою мету, завдання, принципи і передбачає володіння студентами знаннями про духовність, сформованість знань, умінь, ціннісних і соціальних орієнтацій, настановлень, професійно важливих якостей і здібностей.

Технологічний концепт передбачає розробку й упровадження технології формування духовної культури майбутніх учителів.

Ми припускаємо, що ефективність формування духовної культури майбутнього вчителя можна застосувати підвищити, якщо на основі методолого-теоретичного обґрунтування сутності й структури розробити відповідну науково-методичну систему забезпечення її формування.

Отже, формування духовної культури майбутнього вчителя буде успішним, якщо:

- методолого-теоретичне обґрунтування сутності духовної культури та специфіки її формування в сучасній вищій педагогічній системі освіти базується на основних положеннях загальнонаукових та конкретно-наукових підходів (системного, особистісного, суб'єктно-діяльнісного, аксіологічного, культурологічного, компетентнісного) і відбиває єдність компетентнісних (мотиви, цілі, ціннісно-духовні орієнтації), професійно-діяльнісних (знання, уміння, сукупність компетентностей), особистісних (властивості, здібності, якості) компонентів, ураховує механізми їх набуття і прояву;

- духовна культура включена до системи вимог, що висувуються до особистості майбутнього вчителя як невід'ємний складник його професійно-педагогічної діяльності;

- модель науково-методичної системи забезпечення формування духовної культури майбутнього вчителя відображає мету, завдання, принципи (системності, комплексності та міждисциплінарної інтегрованості; наступності і неперервності; культуровідповідності; урахування глобальних, національних і регіональних аспектів соціально-педагогічних проблем; принцип самоактивності і саморегуляції) формування досліджуваної якості, зв'язок між структурними (мотиваційно-ціннісними, структурно-діяльнісними, інформаційно-змістовими, операційно-оцінними) компонентами духовної культури і процесуальними аспектами її формування (реалізація підготовчого, стимулювально-пізнавального, змістово-практичного, аналітико-результативного технологічних етапів) та передбачає: використання відповідних засобів (проєктування змісту професійно-педагогічної підготовки з урахуванням духовного складника; форми і методи організації аудиторної та позааудиторної діяльності студентів), створення необхідних умов (опора на соціально-освітній досвід студента та набуття нового досвіду в процесі педагогічної діяльності, створення сприятливого освітнього середовища, впровадження національно-регіонального компонента в зміст вищої освіти, стимулювання студента до самоосвіти), технологію забезпечення формування духовної культури майбутнього вчителя за допомогою критеріїв, показників, які відбивають рівні її сформованості.

Висновки з дослідження, перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Отже, оптимальною може бути така система підготовки, у рамках якої відбуваються фізичні, соціальні, інтелектуальні, емоційні, моральні, духовні зміни, що супроводжують розвиток особистості та які сприяють створенню умов для формування особистісно-

професійних якостей. Знання про себе допомагає студенту самостійно обирати засоби, методи самоаналізу, самооцінки, самозобов'язання, за допомогою яких майбутній фахівець обирає адаптивну поведінкову реакцію, оптимальну, адекватну форму поведінки яка в подальшому стає його професійною стратегією і тактикою під впливом педагогічних установок. Таким чином, студенти оволодівають уміннями в постановці задач навчитися новим формам поведінки, а отже, вчаться проектувати свої дії, щоб відповідати вимогам обраної професії. Дослідження теоретичних і прикладних аспектів проектування дидактичної системи формування духовної культури майбутнього вчителя буде розглядатися в подальших дослідженнях.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2016

УДК 37.035.6

Т. В. Філімонова,
аспірант

(Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського)
Filimonova.tatiana15@yandex.ua

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація

У статті розкривається поняття "національно-патріотичне виховання", патріотизм, патріотичне виховання, національна свідомість, національна самосвідомість.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріотизм, патріотичне виховання, національна свідомість, національна самосвідомість.

Summary

The concepts of "national-patriotic education", patriotism, patriotic education, national consciousness, national identity are considered in the article.

Key words: national-patriotic education, patriotism, patriotic education, national consciousness, national identity.

Постановка проблеми. Формування свідомого громадянина-патріота Української держави, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних цінностей є одним із головних завдань держави на сьогодні. У ході воєнних дій на сході України захист національних інтересів держави, утвердження патріотизму, моральності та формування загальнолюдських цінностей молоді є пріоритетним для нашої держави.

Тому зараз, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми національно-патріотичного виховання особистості досліджували багато науковців ще з давніх часів і до сьогодні: Нестор Літописець, Ярослав Мудрий, Іларіон, Володимир Мономах, П. Орлик, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, Д. Чижевський, Леся Українка, І. Франко, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Рудницький. Багатогранні аспекти патріотичного виховання особистості знайшли своє відображення в працях педагогів Х. Алчевської, Г. Ващенко, О. Духновича, І. Опієнка, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги, які велику увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості, поваги до історичного минулого. А. Макаренко, В. Сухомлинський радили